

2020-12-10

Elisabet Nihlfors

Till

Nationella Samordningsgruppen

ULF SPANING NR 6 – ETISKA FRÅGOR

En sammanställning av olika frågor och dilemman som uppmärksammats i försöksverksamheten

Förord

Detta underlag har tagits fram av den nationella samordningsgruppen för försöksverksamheten *Samverkan kring praktisknära forskning (ULF)*. Frågor rörande etik har kommit upp vid flera tillfällen, de är ständigt närvarande i forskningen och har aktualiseras ytterligare när forskningen sker i nära samverkan mellan olika personer vid olika lärosäten och/eller skolhuvudmän. Etikfrågorna diskuterades vid Nationell ULF Bazar (maj 2020) och exempel lyftes upp i samband med inventeringen av kombinationstjänster (ULF Spaning 5 2020). Flertalet av de frågor som återfinns i denna ULF Spaning är inte nya men det saknas i flera fall tydliga riktlinjer/vägledning som är tillgängliga för alla involverade.

Den Nationella Samordningsgruppen kommer att ta upp frågor om etik i sin slutrapport och vill då gärna kunna peka på lösningar. Därför har kontakt tagits både med CODEX, Vetenskapsrådet och Skolforskningsinstitutet för att undersöka vad som finns och vad som behöver göras. Alla parter ser behovet och VR har beslutat att omarbeta sina riktlinjer *God Forskningssed* (från 2017) under 2021 vilket i sin tur kommer att påverka informationen som ges via CODEX. Frågan är om dessa insatser räcker, det vill säga om de frågor som här lyfts blir ”besvarade”, och/eller om det nya materialet behöver kompletteras med någon form av exempelsamling för att möta behovet av kunskap hur etiska riktlinjer bäst hanteras i olika miljöer.

Denna inventering och sammanställning har alltså gjorts för att ge underlag till den Nationella Samordningsgruppens slutrapport och för att samtidigt kunna medverka med ett underlag till Vetenskapsrådet och CODEX i arbetet med nya/reviderade riktlinjer och annat underlag.

I denna inventering framgår inte vem som har sänt in vilket underlag. Det omfattande materialet har bearbetats och sammanställts under ett antal rubriker. Förhoppningsvis kan alla känna igen sina exempel.

TACK till alla som bidragit med underlag!!

Stockholm 2020-12-10

Elisabet Nihlfors

INNEHÅLL

1. [Inledning](#)
 - 1.1 [Insänt material](#)
2. [Forskning – forskare](#)
 - 2.1 [Forskningsetik och forskaretik](#)
 - 2.2 [Forskningshuvudmannaskap](#)
3. [Gränssnitt](#)
 - 3.1 [Läroutbildare och lärarstudenter](#)
 - 3.2 [Lärares etik och forskares etik](#)
4. [Publicering och ägandeskap](#)
 - 4.1 [Anonymitet och ägarskap](#)
 - 4.2 [Frihet och kritisk granskning](#)
5. [Lagring av data](#)
 - 5.1 [Reflektioner från forskarperspektiv](#)
 - 5.2 [Reflektioner från lärarperspektiv](#)
6. [Dilemman – några ytterligare exempel](#)
7. [Avslutning](#)

Referenslista

- [Bilaga 1](#) Skrivelse till Vetenskapsrådet från lärare och lektor inom musik
- [Bilaga 2](#) Exempel på checklistor (STLS)
- [Bilaga 3](#) Exempel på Intyg på att följa etiska regler (STLS)
- [Bilaga 4](#) Information angående filminspelning av ULF-projekt (GU)
- [Bilaga 5](#) Rutiner för etisk prövning (Sahlgrenska Akademin/Göteborgs Universitet)

1. Inledning

Denna ULF Spaning ger exempel på frågor som kan uppkomma i ett nära samarbete mellan olika parter. Det är frågor och dilemman som inte alltid har givna svar. För att få med så många exempel som möjligt gick en förfrågan ut till kontaktpersonerna inom försöksverksamheten ULF, i november 2020. Här nedan har delar av förfrågan kopierats in:

Flera har under försöksverksamheten lyft frågor om etik; gränssnittet mellan lärares etik och forskarnas etik, hur klarar vi anonymiteten om lärare skriver publikationer tillsammans med forskarna, vikten av den kritiska blicken etc.

I samband med Nationell ULF Bazar 2019 efterfrågade några: "riktlinjer eller en handbok med illustrativa exempel eftersom ULF delvis bryter ny mark"
(https://www.ulfavtal.se/digitalAssets/858/c_858306-1_3-k_nationell-ulf-bazar-dokumentation-8-.pdf sid 11).

Detta brev vänder sig därför till er med en önskan om att utifrån er erfarenhet – lärosäten och huvudmän - forskare - studenter och lärare – få in:
- exempel på etiska dilemman
- områden som ni (om de inte återfinns i ett dilemma) vill få tydliggjort.

Vad önskar ni att en sammanställning av etiska regler och riktlinjer – eller en handbok ska innehålla?

Dilemman kan vara frågor där det finns riktlinjer idag men som ändå skapar osäkerhet. Det framkom i dokumentationen från Nationell ULF Bazar 2019 där några lyfte fram att:

"... ett dilemma kan vara att i forskningen skilja på olika insatser/behov och önsknings. Huvudmän är ibland angelägna att deras namn "syns" samtidigt som resultaten behöver anonymiseras. Även lärarstuderandes ex-jobb omfattas av etiska ställningstaganden. Kan detta göras till en nationell riktlinje? Lärare som deltagit i aktionsforskning kan undervisa på lärarutbildningen – men erfarenheten är direkt igenkänningsbar till specifik skola och elever etcetera" (Nationell ULF Bazar 2019 sid 11).

Också i dokumentationen av Kombinationstjänster (ULF Spaning nr 5) lyftes exempel fram:

"Forskningsetiska aspekter kan vara utmanande om forskning bedrivs inom ramen för den egna skolverksamheten. Går det att garantera anonymitet; att enskilda individers enskilda identitet inte röjs. Flera forskare och lärare som deltagit i forskningsprojektet skriver tillsammans och i då skulle det vara oetiskt att inte namnge lärarna. Det är viktig med transparens gällande olika intressen, forskningsintresse/kunskapsintresse och kompetensutvecklings/professionsintresse. Detta är också aktuellt när resultaten av forskningen kan vara "besvärande" för dem det berör /.../ Forskarens frihet behöver också diskuteras om och när "beställningar" görs kring vad som ska forskas om/på. Processen fram till ett forskningsprojekt kan ses som en del av ett etiskt förhållningssätt." (ULF Spaning Nr 5 sid 23-24).

1.1 Insänt material

Etikfrågor finns med från det att ett projekt startas upp, vem som deltar och på vilket sätt, vem som äger kunskapen och forskningen och framförallt att forskningen är deltagande från första idén till publicering och spridning av resultat. Etiken handlar inte enbart om ett förhållningssätt i själva processen utan om respekt för kunskap och ömsesidiga relationer där alla parter ansvarar för och drar nytta av projekt. Detta förhållningssätt reflekteras till exempel i att *kunskapsbärarnas* medverkan ska synliggöras i publiceringar om de så önskar, att de ska ha tillgång till materialet för att kontrollera att kunskapen stämmer och att resultaten ska återkopplas på ett lämpligt sätt osv. Respekt, ömsesidighet och relationer är begrepp som återkommer och är samtidigt vägledande i arbetet (jfr Tuhiwai Smith, 2012).

Det är med andra ord en mängd frågeställningar som kommer upp i arbetet inom försöksverksamheten ULF, frågor som behöver diskuteras och där flera frågor behöver få gemensamma lösningar i riktlinjer eller motsvarande. I en skrivelse till Vetenskapsrådet, november 2020 uttrycks att det finns behov av en *professionskodex för praktisknära forskning* (se bilaga 1). Ett argument som framförs i skrivelsen är att: *Eftersom praktisknära forskning har en spridning till nya domäner och inkluderar fler intressenter och aktörer än vad traditionell pedagogisk forskning hittills har gjort /.../ Därför anser de att det behöver utvecklas... en kodex för den profession som intresserar sig för skolforskning och utvecklingsarbeten i skolan som är av forskningsliknande karaktär”* (se bil.1).

Denna ULF Spaning innehåller konkreta exempel/dilemman samt hänvisningar till olika riktlinjer (nationella och internationella), publicerat material (artiklar, kapitel i antologier etc.) och exempel på checklistor och riktlinjer som har prövats och använts (se bilaga 2-4 samt referenslistan).

Materialet som inkommit har grupperats under följande fem rubriker (något överlappande):

- Forskning – forskare
- Gränssnitt
- Publicering och ägandeskap
- Lagring av data
- Dilemman – några ytterligare exempel

2. Forskning - forskare

Att det finns en oklarhet kring begreppen forskning respektive forskare återkommer i det insända materialet. **Forskning** används i dagligt tal även för verksamhet som andra kallar för utvecklingsarbete, gränsen är flytande och ibland är det en hybrid dem emellan (se bil 1). Även om forskning och utveckling (FoU) är delar av en helhet kan denna oklarhet skapa dilemman. **En definition av forskning** kan vara en verksamhet som syftar till kunskapsproduktion och som publiceras vetenskapligt efter vetenskaplig granskning.

Forskningsmedel fördelas på flera sätt här ska endast nämnas tre: via universitetens medel (fakultetsmedel etc.), via forskningsfinansiärer efter ett peer- review förfarande eller via huvudmännen. Utvecklingskostnader bestrids huvudsakligen av huvudmannen, ibland efter att medel rekvirerats från Skolverket (när lärosäten är involverade sker det oftast efter offertförfarande till Skolverket). Användningen och redovisning av medel har också sina regler beroende vem som är finansiär. Även om finansieringen varierar så är FoU i praktiken tämligen gränslös. Uppdelningen kan dock vara nödvändig när beslut ska tas om hur mycket pengar som ska allokeras till vad och hur de ska redovisas. Här finns indirekt koppling till både kravet på att publicera och kravet på att verksamheten ska ”dra nytta” av resultaten (se vidare under 4; Publicering och ägandeskap).

Vem är **forskare**? En definition är att det är disputerade personer som har forskning i sin tjänst hos en arbetsgivare. Arbetsgivare kan till exempel finnas inom industrin och offentlig sektor eller vara ett lärosäte. En doktorand som deltar i ett forskningsprojekt ses också som en forskare. Forskning, oavsett design involverar ofta flera olika personer, yrkesgrupper och intressenter. En del av dessa benämns/omnämns som **medforskare** och/eller **forskande lärare**.

Definitionerna ovan är till för att komma fram till hur vi avgör vem som har vilket ansvar när det gäller etiska frågor. En forskare ska ansvara för att forskningen genomförs på ett etiskt sätt, en kunskap som forskaren förutsätts ha. Men vilken kunskap förväntas andra aktörer/deltagare ha om etiska frågor/bestämmelser som rör forskning? Gäller samma regler oavsett tyngdpunkten i FoU? Hur ser processerna ut inom organisationerna, på olika nivåer för att behandla de etiska frågorna?

2.1 Forskningsetik och forskareetik

I *God forskningssed* (Vetenskapsrådet 2017) görs skillnad mellan forskningsetik och forskareetik. **Forskningsetik** berör hur personer som deltar i forskningen som försökspersoner eller informanter behandlas. Detta kan konkretiseras i fyra allmänna individskyddande huvudkrav: *informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet*.

Forskareetik rör hur man som forskare agerar i relation till forskningen, forskarsamhället och samhället i övrigt. Vid sidan av principer som att man bör tillerkänna andras insatser i forskningen och inte får plagiera andras resultat kan detta dock vara svårare att få fatt på i en uppsättning regler eller krav.

Exempel på ett etiskt dilemma (eller ett oetiskt förhållningssätt) som kan uppkomma i ett nära samarbete kan vara att en forskare gör sig till uttolkare och företrädare för praktiken utan att ta med/nämna de lärare/kunskapsbärare som deltagit i arbetet (Jfr SSR 2019). Ett annat exempel är en forskare som tar del av en presentation från ett pågående FoU arbete och ber lärarna att sända in de data de har med motiveringen att forskaren gör lärarna en tjänst genom att publicera materialet.

Kan man ärva ett forskningsprojekt? Hur agera när spänningar uppkommer mellan forskare – skolchef/rektor – lärare. Både lärare och forskare kan hamna i utsatta situationer t.ex. när byte sker på skolchefstjänst, rektorstjänst och/eller när forskare får andra uppgifter och projektet inte kan fortsätta. Hur ska en studie kunna fortleva? Behövs det samverkansavtal för att bland annat tydliggöra roll- och ansvarsfördelning, vad bör i så fall ingå för att fungera över tid?

När de forskningsetiska principerna ska tillämpas i vetenskaplig praxis är kanske den viktigaste etiska frågan av alla att ställa sig: Vilka röster får höras, vilka tystas och varför? Att redovisa det är att svara och ansvara för sina handlingar. (Fritt efter Hansson, 2014)

2.2 Forskningshuvudmannaskap

Vem har eller bör ha forskningshuvudmannaskap? Etikprövningsmyndigheten ger ganska tydliga definitioner av vad som gäller för forskningshuvudman och huvudansvarig forskare (www.etikprovningmyndigheten.se).

- Huvudansvarig forskare ansvarar för att den eller de som lokalt genomför projektet har tillräcklig kompetens för att genomföra projektet på ett för forskningspersonerna säkert sätt och att de har tillräcklig kännedom om god forskningssed.
- Forskningshuvudmannen är den fysiska eller juridiska person i vars verksamhet forskningen utförs, till exempel lärosäte, kommun, region, myndighet eller privat företag.
- Det är forskningshuvudmannen som har det yttersta ansvaret för forskningen och som ska avgöra när så behöver göras och då ansöka om etikprövning. Forskningshuvudmannen är ansvarig för att forskning som omfattas av lagen inte utförs utan godkännande.

Utifrån Etikprövningsmyndigheten framstår det som möjligt att skolhuvudmän kan fungera som forskningshuvudmän vad gäller kraven på forskningsetik, dock inte avseende medelsförvaltning där andra krav idag ställs av t.ex. Vetenskapsrådet, Skolforskningsinstitutet och Erasmus. En utmaning i relation till frågan om forskningshuvudmannaskap är hur och om det är möjligt att säkerställa att det finns tillräcklig kompetens om god forskningssed hos både skolhuvudman och lärosäten.

Inom STLS verksamhet, vid Stockholms universitet, har sedan fyra år tillbaka anordnats en årlig etikworkshop som är obligatorisk för alla lärare som medverkar i olika projekt. Detta för att förvissa sig om att alla har *tillräcklig kompetens och kännedom om god forskningssed*. Det har också tagits fram mallar för samtyckesblanketter för elever, föräldrar och lärare som deltar i forskning (d.v.s. för personer som inte själv är drivande i forskningsprojektet). Det finns en checklista för vad som gäller för hantering av data, publicering och så vidare som utgör grund

för överenskommelse mellan alla som deltar som forskare i ett projekt (både lärosätesanställda forskare och lärare i skolan) (se bilaga 2-3). Det kan tilläggas att seminarier för att diskutera etiska dilemman är tämligen frekventa för forskare på lärosäten idag.

Ansvarsfördelning vad gäller forskningshuvudmannaskap mellan skolhuvudman och lärosäte behöver tydliggöras framöver. För forskning som involverar en forskare med anställning vid ett lärosäte gäller att lärosätet är ansvarig som forskningshuvudman. I flera fall har det uppstått frågor kring hur långt detta forskningshuvudmannaskap sträcker sig. Gäller det till exempel i forskningsprojekt som initierats av och i huvudsak genomförs av verksamma lärare under handledning av forskare från universitetet? Här väcks frågor om *vilka krav som måste ställas på skolhuvudmän för att kunna fungera som forskningshuvudmän* också för vetenskapligt meriterade verksamma lärare som deltar i forskning.

3. Gränssnitt

Gränssnitt eller gråzoner kan finnas mellan miljöer, uppdrag och/eller personer. Här nedan några olika exempel.

3.1 Lärarutbildare och lärarstudenter

ULF försöksverksamhet understryker betydelsen av att tydligare knyta lärarstudenters examensarbete/självständiga arbeten närmare praktiktäna forskning, vilket aktualiserar de etiska frågorna. Exempel på väl fungerande examensarbete finns och där samförfattande med handledare ger vetenskapliga artiklar som kan användas i lärarutbildningarna (Jeppsson & Haglund 2019).

Frågor reses också kring vilka etiska regelverk som råder vid tillfällen då *lärarstudenter* – antingen som ett examensarbete, eller som kollaborativ forskning (Eriksson, 2018) tillsammans med universitetsanställda – genomför praktiktäna forskning? Lag (2003:460) om etisk prövning av forskning som avser människor omfattar inte examensarbeten som görs inom ramen för utbildning på grundnivå och avancerad nivå. Detta betyder dock inte att studenters uppsatser inte måste förhålla sig till frågor om forskningsetik. Noteras bör att i de fall som självständiga arbeten genomförs inom ramen för pågående forskningsprojekt gäller samma krav på forskningsetik som för reguljär forskning (jfr <https://akademiliv.se/2020/02/63529/>).

Som handledare kan det ibland vara svårt att veta när, och i vilken utsträckning, hen kan/bör kräva att studenterna fått in informerat samtycke från samtliga elever samt deras vårdnadshavare. Krävs informerat samtycke även ifall studenten exempelvis endast spelar in ljud eller tar anteckningar (alltså inte filmar elever), ifall det är elevers lärandeprocesser som intresserar studenterna? Att få in samtyckesblanketter från samtliga elever och vårdnadshavare är en tidskrävande process som å ena sidan kan innebära stora praktiska problem för studenterna, och därmed hindrar studenters möjlighet att bedriva den här typen av

forskning. Å andra sidan är etikfrågorna en central del i forskningsprocessen och studenterna bör uppmuntras att ta dessa frågor på stort allvar.

Ett annat exempel på en annan gråzon som kan uppstå är mellan forskning och undervisning. Till exempel kan en forskare på ett lärosäte som undervisar lärarstudenter, upptäcka efter en tid att det finns möjligheter att genomföra gemensamma forskningsstudier. I en del fall vet man som handledare inte inledningsvis att det efter hand kommer att uppstå ett gemensamt forskningsprojekt.

Hur kan en medgivande-blankett se ut beroende på hur försöket ska genomföras – vad görs av läraren och vad görs av forskaren (om det inte är samma person)? I dokumentet "*Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*" (<http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>) finns ett antal regler att förhålla sig till. Regel 4 säger "*Beroendeförhållanden bör heller inte föreligga mellan forskaren och tilltänkta undersökningsdeltagare eller uppgiftslämnare*". Om lärare forskar i sin egen praktik kan det vara svårt att uppfylla den regeln, här behövs ytterligare vägledning.

3.2 Lärares etik och forskares etik

Forskning om undervisning är grundläggande för att stärka lärarprofessionens kunskapsbas och utveckla möjligheterna att ge alla elever en så god utbildning som möjligt. Ur ett samhälleligt perspektiv och ett elev-/vårdnadshavarperspektiv finns det därför ett berättigat krav på att forskning om undervisning ska bedrivas, att den ska inriktas mot väsentliga frågor och att den håller hög kvalitet. Detta krav benämns forskningskravet av Vetenskapsrådet (2002).

Forskningskravet bör väga tungt när det gäller forskningsetiska överväganden.

Forskningskravet är dock inte det enda krav som forskande lärare behöver förhålla sig till. De personer som är involverade i forskning – elever, vårdnadshavare och andra lärare – har rätt att skyddas mot skadlig påverkan. Det kan handla om rätt att skyddas mot kränkningar, otillbörlig maktutövning men också skydd mot dålig undervisning. Detta krav kallas **individskyddskravet**. Dessa båda krav – *forskningskravet och individskyddskravet* – behöver vägas mot varandra i all forskning som involverar människor (Vetenskapsrådet, 2002). Det inkluderar forskning som bedrivs av lärare inom ramen för sin egen undervisning.

De forskningsetiska frågorna är nära sammanbundna med **lärares yrkesetik**. Flertalet huvudmän har riktlinjer för arbetstagarna som idag inte innehåller något om forskning men väl om verksamhetens utveckling (se t.ex. www.haninge.se). I de yrkesetiska principer för lärare som de båda fackförbunden Lärarförbundet och Lärarnas Riksförbund gemensamt antagit handlar det första yrkesetiska området om att alla lärare ska förbinda sig att "*ta ansvar för elevernas kunskapsstillväxt, stödja deras personliga utveckling och skapa goda betingelser för varje elevs lärande, utveckling och förmåga att utveckla kritiskt tänkande*" (Lärares yrkesetik, 2020). Det andra yrkesetiska området handlar om att lärare förbinder sig att ta gemensamt ansvar för professionen bland annat genom att "*bedriva och utveckla sitt arbete utifrån såväl vetenskap som beprövad pedagogisk erfarenhet*" samt att "*ta ansvar för att*

utveckla sin kompetens för att kunna bedriva god undervisning och följa den yrkesmässiga och vetenskapliga utvecklingen inom sitt yrkesområde” (Lärares yrkesetik, 2020).

Lärarprofessionen har indirekt formulerat ett forskningskrav på sig själva som profession samtidigt som lärarprofessionen genom de yrkesetiska principerna ställer krav på att *varje* lärare tar ansvar för att ge eleverna en god undervisning.

Vi omnämner endast lärares yrkesetiska principer här men skolledarnas yrkesetiska principer är naturligtvis oerhört väsentliga i all FoU verksamhet. Det gäller både rektorer, skolchefer och andra verksamhetschefer i hela organisationen.

Avslutningsvis ett exempel på ett **beroendeförhållande** som kan uppkomma när läraren också deltar i forskning, och som rör balansgången mellan forskning och undervisning (eleverna/studenterna):

Du har just gått igenom med eleverna/studenterna vad som kommer på nästa veckas prov/tentamen. Du vill hinna både informera om forskningsprojektet du medverkar i (och hoppas eleverna/studenterna också vill delta i) och dela ut samtyckesblanketten innan lektionen är slut så du skyndar på takten. Vilka risker uppstår i undervisningssituationen? Vilka etiska överväganden behöver göras innan lektionen/kursen?

En särskild problematik vad gäller samtycke handlar om att särskilja mellan deltagande forskning (som ska vara frivillig) och deltagande i undervisning (som vanligtvis är obligatoriskt). En annan problematik är att balansera mellan att som lärare aktivt handleda/leda elevernas lärande och som forskare kunna ha en mer distanserad/avvaktande hållning för att studera elevernas eget arbete.

4. Publicering och ägandeskap

Ett etiskt dilemma i lärare-forskar-samarbeten innefattar frågor om ägandeskap, ansvar för forskning och ansvar för undervisningen, skillnader i praktiska och kunskapsmässiga förutsättningar för ett jämlikt (symmetriskt) deltagande i forskning (jfr Andrée, Danckwardt-Lillieström & Wiblom, 2020; Bergmark, 2019; Eriksson, 2018).

Forskningsetiska aspekter kan vara utmanande om forskning bedrivs inom ramen för den egna skolverksamheten. Går det att garantera anonymitet; att enskilda individers enskilda identitet inte röjs – och vems anonymitet ska garanteras? När forskare och lärare, som deltagit i forskningsprojektet skriver tillsammans är det, som flera framhåller oetiskt att inte namnge lärarna. Det är viktig med transparens gällande olika intressen, forskningsintresse och kunskapsintresse och kompetensutvecklings/professionsintresse samt att klargöra vilka som deltar som forskare, medforskare eller andra i ett projekt (se t.ex. Backman-Bister m fl. 2020).

Detta är också aktuellt när resultaten av forskningen kan vara ”besvärande” för dem det berör. Forskarens och forskningens frihet behöver diskuteras innan beslut ska tas om vad som ska forskas om/på/hur. Flera bidrag lyfter upp problematiken med att inte ha mental beredskap för

att kunna ta emot forskningsresultat. Åter ett exempel att hela forskningsprocessen behöver ett etiskt förhållningssätt.

Hur skilja på olika insatser/behov och önsknings. Huvudmän är ibland angelägna att deras namn ”syns” samtidigt som resultaten ibland behöver anonymiseras (se Bilaga 3). Lärare som deltagit i aktionsforskning kan undervisa på lärarutbildningen och deras erfarenheter blir direkt igenkänningsbar till specifik skola och elever etcetera.

Vem ansvarar för vad? Ett scenario är att forskare tar ansvar för konfidentialitet och väljer att skriva fram publikationer där informanter inte kan identifieras. Men vad händer om huvudmannen vill bryta anonymiteten på huvudmannanivå och kommunicera om projektet, är det i så fall forskarens ansvar (forskningsetiskt) att säga ifrån? Kan en forskare förhindra att huvudmannen kommunicerar om sin verksamhet? Gäller anonymiteten både individer och huvudman? Exempel på frågor där råd behöver finnas lättillgängligt för alla parter.

Ur ett forskningsetiskt perspektiv finns en risk att man kompromissar med individskyddet. I ett första steg kan huvudman och skola identifieras när forskningsresultat offentliggörs. Detta är förmodligen svårt att undvika. Det är mer problematiskt att enskilda personer, skolledare, lärare och elever, etc., riskerar att kunna identifieras i redogörelsen av resultat och slutsatser i forskningstexter i det fall anonymiteten varit en förutsättning. Detta är inte enbart en fråga om studier i ”småstad” eller ”storstad” vad gäller igenkänning, även vid anonymisering. Det identifierar även ett dilemma som kan kopplas till forskningens ifrågasättande och kritiska granskning, hur påverkas möjligheten att dels genomföra den typen av forskning dels få tillgång till även kritiska/obekväma synpunkter?

Individskyddet behöver vägas mot att insatsen från de personer som deltagit i projekt i en roll som forskare och medforskare, behöver tillerkännas, gärna som författare av gemensamma rapporter och forskningsartiklar. Om en lärare till exempel deltagit i forskning kring sin egen undervisning är det rimligt att det finnas en möjlighet att stå för resultat, analys, slutsatser, etcetera med eget namn (vilket innebär att skola och huvudman namnges?!). Det är forskareiskt problematiskt om det sker en uppdelning där lärare är involverade i praktikutvecklande aktiviteter som till exempel kollegialt lärande och forskningscirklar medan forskare sedan analyserar detta från ett metaperspektiv och publicerar texter utan lärarna som medförfattare (se mer nedan).

4.1 Anonymitet och ägarskap

Inom utbildningsvetenskaplig forskning diskuteras ofta frågan om medverkande lärares deltagande som medförfattare framförallt som en fråga om *anonymitet*. Eriksson (2018) menar att i kollaborativa forskningsprojekt blir de etiska frågorna nästan de motsatta avseende erkännande av bidrag till forskningen: ”*Det etiskt tveksamma består av att personer som fullt ut arbetat inom ramen för ett forskningsprojekt inte kan erkännas om anonymitet skall upprätthållas*” (s. 38). Erkännande (eller bristen på erkännande) av det bidrag som har gjorts

av deltagande lärare i ett forskningsprojekt framstår alltså som en minst lika viktig fråga som frågan om anonymitet.

Anonymisering och transparens. I traditionell forskning anonymiserar forskaren sina informanter på olika sätt som en del av etisk hänsyn. I praktisk forskning blir anonymisering delvis ogörligt då medverkade och medfinansierare bör vara angivna i offentligt återgivande av forskningsdata och därmed inte kan vara anonymiserade i samma utsträckning som i traditionell forskning. Detta dilemma kommer till uttryck främst under kollaborativa analysarbeten men även i återgivning av empiri i dokumentationer vilket i slutänden handlar om ägande, lagring och hantering samt publikation av data.

Att publicera resultat från den forskning som genomförs är en grundläggande del av det vetenskapliga arbetet. Genom att publicera sprids resultat till det övriga vetenskapssamhället, till skolhuvudmän och till allmänheten. Publicering med så kallad *peer-review* granskning innebär för det första, att forskningsresultaten genomgår en kvalitetssäkring och kan utsättas för kritisk granskning och diskussion samt, för det andra, att resultaten kan komma till nytta bortom det lokala sammanhang där ett projekt har genomförts. Publiceringen är således en premis för både kvalitetssäkring och spridning av forskningsresultat och därmed för kunskapsutvecklingen inom ett område. Publicering fyller också viktiga funktioner inom ramen för meriteringssystem – framförallt för verksamma inom lärosäten men potentiellt också inom skolan (t.ex. för tillträde till forskarutbildning och karriärlärartjänster i skolan).

Och kanske kan det vara som en informant till denna rapport konstaterar: *Att berätta om var en forskning sker, kan ju tvärt om vad som förutsätts i de forskningsetiska reglerna fungera som ett skärpt etiskt filter.*” Som forskare blir man i varje del av forskningsprocessen, men kanske särskilt i framställningen av forskningsresultaten än mer kritisk och forskarettiskt vaksam. Att etiskt och metodiskt anstränga sig för att hitta sätt att visa hur man hanterat det faktum att man som forskare varit involverad inte bara i forskningen/kunskapsbildningen utan också i de utvecklingsprocesser som forskningen fokuserar, kan gagna resultatet.

En utgångspunkt för avgörande om vilka som ska stå som medförfattare för en vetenskaplig publikation är de så kallade Vancouverreglerna (se <http://www.codex.vr.se/etik2.shtml> samt <http://www.icmje.org/recommendations/browse/roles-and-responsibilities/defining-the-role-of-authors-and-contributors.html>). Enligt Vancouverreglerna ska följande kriterier avgöra vem som rätteligen är författare till en publikation:

- Substantial contributions to the conception or design of the work; or the acquisition, analysis, or interpretation of data for the work; AND
- Drafting the work or revising it critically for important intellectual content; AND
- Final approval of the version to be published; AND
- Agreement to be accountable for all aspects of the work in ensuring that questions related to the accuracy or integrity of any part of the work are appropriately investigated and resolved.

STLS ger exempel på vilken omfattning samförfattarskapet kan handla om från exemplet med artikeln: *Vad kan elever som kan formulera naturvetenskapligt undersökbara frågor?* (Björnhammer m.fl., 2020). I den här publikationen består ”m.fl.” av femton författare varav

en verksam vid lärosätet, *fem* verksamma vid både lärosäte och skola samt *nio* verksamma som lärare i skolan.

En utmaning kan vara den sista punkten i Vancouverreglerna som innebär att den som är författare ska kunna hållas ansvarig för alla aspekter av arbetet. Här finns det utmaningar vad gäller möjligheter att behärska och kunna svara för metodologiska och teoretiska val (vilket även gäller i sammanhang där juniora forskare, som doktorander och mastersstudenter, deltar i större forskningsprojekt). Att lärare som aktivt bidragit till ett forskningsprojekt genom design av interventioner, i analys och skrivprocess inte skulle ges erkännande för detta bidrag är naturligtvis problematiskt.

Riktlinjerna för författarskap väcker frågor kring **integritetsskydd och anonymitet** för de personer som deltar i ett forskningsprojekt. Ytterligare ett exempel från STLS får belysa problematiken. Här avses nu inte de lärare som medverkar som forskare i ett projekt utan endast de elever och eventuella kollegor som deltar i den intervention (forskningslektion eller liknande) som görs till föremål för vetenskapliga analys men som inte deltar i design, analys och så vidare. Hur ska enskilda personers integritet hanteras i ett forskningsprojekt? Här har STLS valt att inte lämna information i samband med vetenskaplig publicering om exakt när en studie genomförts. En skolas namn kan också utelämnas. Utelämnandet av en skolas eller huvudmans namn är dock en typ av anonymisering som mera framstår som fernissa (oftast kan vem som helst genom en enkel internetsökning ta reda på vid vilken skola en lärare arbetar).

Etiska frågor i samband med publiceringar med mera väcks också i relation till att det är offentliga medel som finansierar verksamheterna (hos skolhuvudman och lärosäte) och ofta anges finansiären när forskningsresultat presenteras. I vissa fall är offentlighetsprincipen tillämplig, rätten att få ta del av till exempel ett beslut om fördelning, kontra de forskningsetiska aspekterna av samma beslut.

4.2 Frihet och kritisk granskning

Ett dilemma som lyfts upp är möjligheten **att hoppa av/tacka nej** till praktiktäna projekt när man till exempel som lärare/kollega/elev kan ha ett nära beroendeförhållande till den som bedriver forskningen. Här kan en skola och ett kollegium ha investerat tid och pengar i ett gemensamt projekt och att då kliva av kan vara svårt. Här kan stöd behövas i etiska regler. Även det motsatta är angeläget att lyfta fram – vem/vilka erbjuds att delta i olika forsknings- och utvecklingsarbeten. Hur öppet och transparent är den processen? **Finns det möjlighet att säga ja!**

Det kan även vara svårt för en lärare som vill delta men ändå tackar nej då de inte kan påverka omfattningen av sin medverkan. En lärare som medverkar i ett projekt kan ha samtyckt, liksom eleverna, till att en studie görs. Studien har påbörjats. Läraren ändrar sig och vill hoppa av men känner plikt att fullfölja. Skälen till dessa dilemman varierar; maktrelationer, underliggande konflikter eller hög arbetsbelastning. Det är fortfarande inte regel att tjänstefördelningen justeras för att kunna delta i t.ex. olika forskningscirkular, seminarier mm.

Forskning används ibland som en form av legitimering, ”forskningen säger”. Det kan även innebära att det finns en *förväntan* från en part när en studie inleds att resultatet ska ge bekräftelse. Medan andra deltagare utgår från att forskning handlar om att våga vara beredd att till exempel förkasta, ompröva eller kritiskt granska. Det är här vikten av FoU miljöer kommer in där samtal kan pågå, och en kultur skapas som möjliggör ett kritiskt förhållningssätt.

I ett debattinlägg i *Pedagogisk Forskning i Sverige* argumenterar Wedin (2020) för att mindre goda exempel också behöver lyftas fram i praktisk forskning. Det är viktigt för att kunna bidra med utveckling och förbättring, även om det är frestande även som forskare att peka på det goda, lyckade exemplet. Det kan finnas en risk om involverade huvudmän och skolor hellre betonar exempel som enbart visar dem i en god dager. Samtidigt som det kan finnas en risk att externa forskare anlägger ett *kritiskt perspektiv* men de inte har fångat komplexiteten i verksamheten.

Exemplen ovan pekar på betydelsen av att de etiska reglerna ses i ett sammanhang. Kunskaper, kompetens, vetenskapligt förhållningssätt, kritiskt perspektiv etc. kan inte hanteras separat utan i sitt sammanhang. Flera efterlyser exempel så att dessa resonemang kan föras utifrån bland annat etiska regler. En del regler finns idag men det handlar om i vilken kontext de ska/kan användas.

5. Lagring av data

Är det en konflikt att data raderas från examensarbeten då man inom forskning måste kunna presentera data? Och omvänt, kan det finnas en konflikt att data inte raderas då det är ”exjobb”?

Hur ska data förvaras? Röstinspelning är en personuppgift. Är det olika regler för ”exjobb” och ”vanlig” forskning där data ska finnas tillgänglig. Hur hantera data när flera huvudmän samverkar? Digitala lösningar kräver ibland andra förvaringssätt. Det finns ganska tydliga skrivningar om vad som räknas som personuppgifter, inte minst känsliga personuppgifter (etikprövningsmyndigheten/GDPR) men dessa behöver åskådliggöras i tydliga exempel som fler kan ta del av.

Ett exempel: Elever har besvarat en enkät tillsammans med ett stort antal andra, svaren är helt anonyma och går inte att härleda tillbaka annat än till årskurs. Dock går det med god kännedom om projektet att härleda till skolan. Behöver man samla in informerat samtycke från elev, vårdnadshavare etcetera?

Nya krav på datahanteringsplaner är att förvänta. Skärpta krav på rutiner för datalagring och upprättandet av datahanteringsplaner (jfr <https://snd.gu.se/sv/hantera-data/planera/datahanteringsplan>). Exempelvis kräver Vetenskapsrådet att datahanteringsplaner upprättas för alla projekt som beviljas medel från 2019 (<https://www.vr.se/soka-finansiering/krav-och-villkor/ta-fram-en-datahanteringsplan.html>). En fråga är vad dessa skärpningar kommer innebära för möjligheter och begränsningar att bedriva forskning i samverkan mellan lärosäte och skola. En särskild utmaning gäller möjligheter att dela data (via digitala plattformar) mellan deltagare i forskningsprojekt på sätt som uppfyller de krav

som ställs på säkerhet i datahantering.

5.1 Reflektioner från ett forskarperspektiv

Forskningsstudier innebär ofta datainsamling om elever, ibland mycket data om varje elev, ibland känslig data. Det kan vara intervjuer, filmer, betyg, medicinsk information om eleven, resultat på prov för att nämna några exempel. Var går gränsen för att de som leder studien bör göra en etikprövning? Här saknas praxis inom flera områden som gör det svårt för en bredare grupp att ta del av idag.

Gränser för när datainsamlingen inte längre kan säjas enbart gynna den enskilde eleven är oklar. Ibland vill forskaren motivera datainsamlingen med att undervisningen kan bli bättre på sikt. Är det ok? Forskare kan vilja spara data en längre tid för att följa enskilda elever. Är det ok?

Elever som deltar i forskningsstudier ska ge sitt medgivande. Det sker vanligen genom att de får en blankett med information som de skriver under. Vad bör ett medgivande innehålla? Bör det till exempel finnas en tidsgräns för användningen av data? Bör det stå vilka som får ta del av data? Eller räcker det att ange att uppföljande studier kan komma att genomföras?

Forskningsdata ska sparas och vara tillgänglig för andra för kontroll och ”återanvändning”, användning i nya eller uppföljande studier. Det vore önskvärt om det gjordes tydligt vad som ska sparas, var data kan och får sparas (är t ex skolors avtal med Google om egna utrymmen på servrar tillräckligt säkert?), hur länge får data sparas (gäller alltid arkivlagens 10 år), vem bekostar att data sparas, och så vidare?

5.2 Reflektioner från ett lärarperspektiv

Det är skillnad mellan att som lärare vara medforskare inom ramen för den vanliga undervisning och få besök utifrån av en forskare, som kommer och samlar in data. De forskningsetiska förhållningsreglerna blir mer påtagliga. Enbart det faktum att inte samla in mer information än nödvändigt väcker frågor. För lärare kan insamlad information vara användbar/nödvändig även utanför den aktuella undersökningen. Det vore bra om det fanns en enkel tumregel. En lärare undrar om följande regel kunde gälla: *Om du tänkt använda insamlad data i en vetenskaplig publikation eller annan typ av spridning så är det de forskningsetiska reglerna som gäller, och då behöver du genomföra en etikprövning. Om data däremot insamlas i samband med undersökningen, men inte kommer användas i en publikation, så är det skolans regler och rutiner kring sekretess och etik som gäller.*

Majoriteten av insamlad data lagras anonymt, men vid vissa tillfällen kan data behöva sparas där det går att koppla till individ, exempelvis; Longitudinell studie som mäter förändring av kunskap/insikt över flera år; ifall delar av insamlad data kan användas för att utöka resurser till enskild elev för att förbättra dennes måluppfyllelse inom ramen för pågående kurser.

Hur bör data sparas då den kan behöva delas av flera lärare? Det kan även handla om lärare som inte nödvändigtvis har aktuella elever i undervisning. I dagsläget sparas en del data på Google Drive som kan vara kopplad till organisation som gör att den enbart är delningsbar

med anställda inom organisationen. Är det lämpligt? Vad sker när personer utanför organisationen bjuds in i denna Google Drive? Det här hanteras olika idag och även här behövs tydliga riktlinjer.

Vid filmning/inspelning av elever väcks också frågor. Hur länge får (bör) inspelningen sparas innan den transkriberas? Ifall den inte transkriberas efter den har analyserats? Bör sådant meddelas elever i förväg?

Data och information som kan gynna undervisningen har av tradition kunnat sparas, inom skolan. Det kan handla om data som anses gynna undervisningen i sin helhet eller för enskilda moment i något ämne. Det kan även handla om data gällande enskilda elever då de är inskrivna på skolan. Var går gränserna för data gällande undervisning som inte tillkommer direkt i ett forskningsprojekt och data i forskning, och som exemplen ovan pekar på när forskningsdata påverka undervisningen.

6. Dilemman - ytterligare några exempel

I Vetenskapsrådets *God forskningssed* (2017) lyfts fram att forskningsetik är mer än en uppsättning regler att förhålla sig till, det är snarare en fråga om att göra avvägningar mellan många olika intressen och perspektiv:

Forskningsetiska överväganden handlar i hög grad om att hitta en rimlig balans mellan olika intressen som alla är legitima. Kunskapsintresset är ett sådant. Ny kunskap är värdefull på flera sätt och kan bidra till individens och samhällets utveckling. Integritetsintresset liksom rätt till skydd mot olika former av skada och risk för skada är andra legitima intressen. Men ibland kan ny kunskap bara erhållas om försökspersoner och medverkande utsätts för en viss risk (Ibid. s. 7).

Sådana överväganden kan ofta innebära dilemman för personer som är ansvariga för och involverade i forskning, där olika intressen ställs emot varandra.

En journalist vill skriva om ett pågående forskningsprojekt på en skola och intervjua lärare. Lärarna och skolan ser positivt på detta då ingen risk syns föreligga för eleverna och vårdnadshavarna står också bakom publicitet av pågående arbete. Forskarna från lärosätet hänvisar till forskningsetiken och intervjuerna genomförs inte. Samtidigt skriver forskare som leder forskningsprojektet en vetenskaplig artikel om arbetet. Projektet finns omnämnt på flera hemsidor och det torde vara lätt att härleda vilka respondenterna är. Finns det sammanhang där man kan vara mindre orolig över att respondenterna kan röjas om de är införstådda med denna risk och ger sitt medgivande till publicering?

Vilka risker kan uppstå? Riskerar elever att *utsättas för skada* genom att analysera, eller att inte analysera, elevuppgifter/elevprestationer under pågående undervisning? När bör undervisande lärare *ta hänsyn till information* som framkommer inom ramen för en intervention för sitt handlande i undervisningen? I vilken utsträckning bör *interventioner* genomföras inom ramen för eller utanför ordinarie undervisning?

Samtycke återkommer i flera insända dilemman. Vilka är förutsättningar för forskningspersonerna (eleverna och respektive vårdnadshavare) att förstå och ta ställning till

frågan om *samtycke på ett informerat sätt*? Särskilda utmaningar är förknippade med kraven på hur formella samtyckesblanketter ska utformas och vad framförallt yngre elever eller elever och vårdnadshavare med svenska som andraspråk kan ta del av. Strategin för att hantera denna aspekt har varit att den formella informationen behöver kompletteras muntligt och/eller skriftligt på sätt som möjliggör för elever och vårdnadshavare att ta ställning.

Hur hantera en situation där elever och vårdnadshavare *inte ger sitt samtycke* till deltagande i forskningsprojektet: säg att ungefär halva klassen ger sitt samtycke till att delta i forskningsprojektet medan övriga elever och vårdnadshavare antingen inte lämnar in samtyckesblanketten eller svarar nekande. Hur hantera den situationen?

Här görs en *distinktion mellan samtycke att delta i* (och bidra med data/personuppgifter till) *ett forskningsprojekt och att delta i undervisningen*. Alla elever har rätt till god undervisning och i den mån en intervention genomförs inom ramen för ordinarie undervisning så ges eleverna och vårdnadshavare inte möjlighet att ta ställning till i vilken undervisning som de vill delta i. I den mån en intervention genomförs utanför den obligatoriska undervisningen omfattar ett samtycke också samtycke till deltagande i de aktiviteter som ingår i en intervention.

Fråga relaterar också till etiska aspekter av *användning av kontrollgrupper* och i vilken utsträckning det är möjligt att tala om ”standardbehandling” inom undervisning. Här finns sannolikt mycket erfarenhet att hämta från klinisk medicinsk forskning där interimanalys som visar på allvarliga brister kan snabba upp förändringar i praktiken även om studien inte är slutförd (se även Bilaga 5).

Här några ytterligare exempel och förslag som skickats in på vad som behöver finnas tillgång till:

- **Allmänna instruktioner med några exempel på samtycken.** De som skriver under ska förstå vad de skriver under. Akademiskt formellt men samtidigt begripligt. Översätt till olika språk när så behövs. Även information om att det inte är OK att använda elevarbeten som ändå skulle lämnas in till undervisande lärare. Förtydligande att elever med skyddad identitet etc. inte ska vara med även om de kanske varit snälla och lämnat in blankett. Exempel på hur man diskret kan hantera elever som inte har gett samtycke t.ex. lärare säger vilka som inte ska vara med men att man inte meddelar orsak. Forskaren behöver inte veta anledning.
- **Underlätta hantering av insamling av samtyckesformulär.** Går det att i samband med skolstart skicka ut en blankett tillsammans med de andra blanketterna som skolorna skickar ut om till exempel foton och hemsida? Grundregeln är att forskning bara får utföras om personen har samtyckt till den forskning som avser henne eller honom.
- **Ett samtycke** gäller bara om personerna dessförinnan har fått information om forskningen. Samtycket skall vara frivilligt, uttryckligt och preciserat till viss forskning, och det skall också dokumenteras. Ett samtycke får när som helst tas tillbaka med omedelbar verkan. Dock skapar det orimligt mycket merarbete för medverkande och kanske föreligger risk att det blir slentrian. Hur precist måste det vara? Om projektet består av flera delprojekt i olika miljöer kan frågan ställas om det räcker att samtycke insamlas till huvudstudien eller om det krävs att man skickar ut enskilda blanketter till varje enskild delstudie.

- Kan man göra en **generell blankett** för medverkan i ett forskningsprojekt som delas ut i samband med de andra blanketterna som respektive skola delar ut och att man sedan kompletterar med information om varje specifik delstudie? Den kompletterande informationen ger mer detaljerad information samt betonar möjligheten att avstå medverkan i just denna studie men att den som inte vill vara med aktivt måste avsäga sig medverkan.
- **Handhavande av samtycken.** Räcker det att läraren samlar in och rapporterar vilka som kan vara med eller måste forskaren/ex-jobbaren samla in varje blankett och kontrollera? Det här är dels en praktisk fråga men också en förtroendefråga.
- **Digitala samtycken.** Går det att ha digitala samtycken? Antingen per studie eller i kombination? Kan den generella blanketten vara i pappersformat medan man inför respektive delstudie samlar in via digitalt formulär (jfr GDPR). Här behövs förtydliganden.
- **Olika samtycken för olika personer och åldrar.** Enligt VR gäller en åldersgräns på 15 år och enbart eleven behöver samtycka. Delad vårdnad vad gäller då? Räcker det med att en vårdnadshavare ger tillstånd? Barn under 15? Vårdnadshavare är i en beroendeställning till skolan och behöver kunna vara säkra på att studien är etiskt hållbar.

Ytterligare en etisk fråga i praktisk forskning handlar om hur **elevernas perspektiv och röster** kommer till uttryck i forskningen. Detta är en ingång där mycket erfarenheter finns att hämta från aktionsforskning vad gäller resonemang om demokratisk validitet och "*the extent to which research is done in collaboration with all parties who have a stake in the problem under investigation*" (Anderson & Herr, 1999, s. 16; jfr Newton & Burgess, 2008).

Avslutningsvis ett exempel på behovet av **etikprövning**. En grupp lärare, som arbetar med särskilda undervisningsgrupper (inkluderande elever med neuropsykiatriska diagnoser, vilket räknas som känsliga personuppgifter) vill genomföra ett projekt. Frågan visar på behovet av tydlig i ansvarsfördelning mellan lärosäte och huvudmän för att kunna genomföra nödvändig etikprövning.

7. Avslutning

Denna ULF Spaning innehåller inga ställningstaganden. Det är en sammanställning av dilemman och frågeställningar som inkommit från hela landet. Exempelen rymmer dilemman där det redan finns regelverk och andra där det saknas. Oavsett finns det behov av en ökad lättillgänglighet till gällande regler för alla involverade, och en exempelsamling som skulle underlätta för alla involverade i ett forskningsprojekt att finna kunskap.

Därför överlämnas detta material till Vetenskapsrådet och till ansvariga för CODEX för att få deras bedömning av hur olika frågor kan/ska hanteras. Förhoppningen är att underlaget kan bidra till framtagandet av goda lösningar för att underlätta den fortsatta utvecklingen av forskning i samverkan mellan lärosäten och skolhuvudmän med lärarutbildningarna som ett gemensamt ansvar.

Referenslista

Denna referenslista innehåller utöver referenser till texten även litteratur och länkar som flera ser som värdefulla för det fortsatta arbetet med etikfrågor.

Anderson, G. L., & Herr, K. (1999). The new paradigm wars: Is there room for rigorous practitioner knowledge in schools and universities? *Educational Researcher*, 28(5), 12-21.

Andrée, M., Dackwardt-Lillieström, K., & Wiblom, J. (2020). Ethical challenges of symmetry in participatory science education research. Ingår i Otrell-Cass, K., Andrée, M., & Rye, M.-J. Red., *Examining research ethics in contemporary science education research. Being responsive and responsible* (s. 123-141). Dordrecht: Springer.

Arkivering <https://medarebtare.ki.se/arkivering-av-forskningsdata>

Backamn Bister, A. & Persson, M. Red. (utkommer ht 2020). *A prima Vista. Möjligheter och utmaningar med praktisknära forskningsprojekt i musikpedagogik*. Stockholm: KMH

Bergmark, U. (2019). Rethinking researcher–teacher roles and relationships in educational action research through the use of Nel Noddings’ ethics of care. *Educational Action Research*, DOI: 10.1080/09650792.2019.1567367

Björnhammer, S., Andrée, M., Nordling, J., Dudas, C., Freerks, P.-O., Jahdadic, S., Lundström, J., Lavett Lagerström, M., da Luz, J., Planting-Bergloo, S., Puck, S., Reimark, J., Wennerström, P., Westman, F., & Wibom, J. (2020). Vad kan elever som kan formulera naturvetenskapligt undersökningsbara frågor? *Forskning om undervisning och lärande*, 8(1), 81-104.

CODEX - regler och riktlinjer för forskning: <http://www.codex.vr.se/index.shtml>

Eriksson, I. (2018). Lärares medverkan i praktisknära forskning: Förutsättningar och hinder. *Utbildning och lärande*, 12(1), 27-40.

Etisk granskning av examensarbete Sahlgrenska Akademin/Göteborgs Universitet (2020) <https://akademiliv.se/2020/02/63529> och <https://gubox.box.com/s/hq9sozkp0xv9t3emrfgcq8mzy9c7j9y0>

GDPR. EU:s dataskyddsförordning <https://www.datainspektionen.se/lagar--regler/dataskyddsförordningen/> + en till

Haninge www.haninge.se/kommun-och-politik/sa-styrs.haninge/regler-och-styrande-dokument/kommun-och-politik/personal/medarbetareskap-riktlinjer/

Hansson, K. (2014). *Skola och medier. Aktiviteter och styrning i en kommuns utvecklingssträvanden*. Umeå: Umeå universitetet.

Jeppsson, F. & Haglund, J. (2019). Sampublicering med studenter – ett sätt att stärka forskningsanknytningen i lärarutbildningen. *Högre utbildning*, 9 (1), 98-111. <https://doi.org/10.23865/hu.v9.1528>

Lag (2003:460) om etisk prövning. Se Etikprövningsmyndigheten www.etikprovningmyndigheten.se

- Lärarnas Yrkesetiska råd (2001). *Lärares yrkesetik*. Hämtad från internet 2020-11-06
<https://laraesyrikesetik.se/yrkesetiken/>
- Newton, P. & Burgess, D. (2008). Exploring Types of Educational Action Research: Implications for Research Validity. *International Journal of Qualitative Methods*, 7(4), 18-30.
- Smith, Linda Tuhiwai. 2012. *Decolonizing methodologies. Research and indigenous peoples. Second Edition*. London and New York: Zed Books Ltd.
- STLS Stockholm Teaching and Learning Studies <https://pedagog.stockholm/undervisning-och-larande/forsknings-och-utvecklingsprojekt/stockholm-teaching-learning-studies/>
- Svenska Samernas Riksförbund (2019). Riktlinjer vid forsknings- och projektsamarbeten med Sámiid Riikkasearvi (SSR). Hämtat 7 dec, 2020 från <http://pdf.sapmi.se/wp-content/uploads/2019/08/Forskningsriktlinjer-SSR-2019-antaget-dokument.pdf>
- The Lean Research Framework Principles for Human-Centered Field Research,
<https://leanresearchhubdotorg.wordpress.com/tools-2/principles/>
- Vancouverreglerna (se <http://www.codex.vr.se/etik2.shtml> samt <http://www.icmje.org/recommendations/browse/roles-and-responsibilities/defining-the-role-of-authors-and-contributors.html>).
- Vetenskapsrådet. (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Vetenskapsrådet (2016). *Forskningsetiska principer inom humanistisk – samhällsvetenskaplig forskning*. <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>
- Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
<https://www.vr.se/analys-och-uppdrag/vi-analyserar-och-utvarderar/alla-publikationer/publikationer/2017-08-29-god-forskningssed.html>

Bilaga 1. Skrivelse till Vetenskapsrådet

Vetenskapsrådet
registrator@vr.se

Angående utvecklandet av en professionskodex för praktiktära skolforskning

Undertecknande till denna skrivelse har uppmärksammat ett behov av att se över etiska riktlinjer gällande praktiktära skolforskning. Denna typ av forskning har börjat få en spridning till nya domäner och inkluderar fler intressenter och aktörer än vad traditionell pedagogisk forskning hittills har gjort. Med denna skrivelse vill vi uppmärksamma Vetenskapsrådet på denna utveckling och behovet av att utveckla en kodex för den profession som intresserar sig för skolforskning och utvecklingsarbeten i skolan som är av forskningsliknande karaktär.

För att presentera problemen som behovet av tydligare etiska riktlinjer är sprunget ur, beskriver vi här två olika situationer där syftet är att förbättra undervisning i skolan; ULF-projektet (Utveckling, Lärande, Forskning) som pågår i ett antal projekt runt om i landet, samt projektet Visible Learning som involverar skolor i Stockholms stad. ULF-projektet är ett praktiktära forskningsprojekt initierat av regeringen och delvis involverar undertecknande på Kungl. Musikhögskolan i Stockholm (KMH) genom Uppsala universitet (UU). Projektet är knutet till lärare verksamma i Eskilstuna kommun. Hittills har projektet bedrivits som ett inledande pilotprojekt där ett antal lärare tillsammans med fyra disputerade lektorer från KMH beforskar undervisningspraxis genom främst observationer och intervjuer. Utkomsten av detta projekt kommer att publiceras i en antologi författad av lärarna och forskarna tillsammans. Det är även möjligt att delar av materialet kommer att kommuniceras på forskningskonferenser och publiceras i vetenskapliga tidskrifter framledes. Pilotprojektet är genomförda helt och hållet i linje med gällande Vetenskapsrådets Codex och elever som berörts av studien är helt anonymiserade i all publikation kring projektet. Det andra projektet som vi lyfter som ytterligare ett exempel på denna problematik är det regionala utvecklingsprojektet Visible Learning. I detta praktiktära forskningsprojekt samarbetar utbildningsförvaltningen i Stockholms stad med det internationella konsultföretaget Challenging Learning. I dagsläget deltar åtta grundskolor och en gymnasieskola från Stockholmsregionen. Syftet är att skolorna ska öka elevernas måluppfyllelse, vilket förväntas ske genom bland annat klassrumsobservationer och fokusgruppsintervjuer med elever. Konsultföretaget har givit deltagande lärare i uppgift att välja ut bilder från klassrum och citat från elever för vidare analys tillsammans med lärare från andra skolor. Uppdraget har dock inte föregåtts av några som helst riktlinjer kring etiska frågeställningar kring genererande och handhavande av empiriskt material vilket väcker en rad frågor kring utvecklingsarbete som sträcker sig utanför en enskild skolas interna verksamhet. Det som båda dessa exempel visar är att skolforskning dels börjar breda ut sig mer, vilket i sig kan ses som positivt, dels att forskningen även engagerar icke forskarutbildade aktörer. Detta innebär att nya frågekomplex kan uppstå i skärningspunkten mellan olika intressenter i och med denna utvidgade sfär av deltagare.

Det etiska problemområde som har framträtt i de ovan beskrivna projekten är; oklarhet och mångtydighet kring begreppet forskning, oklarhet och mångtydighet kring begreppet forskare, potentiella konflikter mellan anonymisering och transparent deltagande samt intressekonflikter mellan ägande, lagring och publikation av data.

- Forskningsbegreppet bör övervägas att användas som ett paraplybegrepp som innefattar även andra forskningsliknande verksamheter av typen utvecklingsarbete samt hybrider av forsknings- och utvecklingsarbete.
- Begreppet forskare behöver problematiseras i denna kontext då fler aktörer bjuds in till forskningsverksamheten. Det kan handla om lärare och elever men även skolledare och 2(2) konsulter från privata företag. Vem som är forskare och inte har att göra med vilken kunskap en forskande aktör kan förväntas ha kring etiska frågor i den verksamhet som de bedriver.
- Anonymisering och transparens. I traditionell forskning anonymiserar forskaren sina informanter på olika sätt som en del av etisk hänsyn. I praktisknära forskning blir anonymisering delvis ogörligt då medverkade och medfinansiärer bör vara angivna i offentligt återgivande av forskningsdata och därmed inte kan vara anonymiserade i samma utsträckning som i traditionell forskning. Detta dilemma kommer till uttryck främst under kollaborativa analysarbeten men även i återgivning av empiri i dokumentationer vilket i slutändan handlar om ägande, lagring och hantering samt publikation av data.

Det Vetenskapsrådet presenterar rörande skolforskning är idag begränsat till att (i) gälla forskning, vilket innebär att verksamhet som är forskningsliknande kan förhålla sig fritt till etiska regler med konsekvenser som inte behöver lyftas fram i dessa verksamheters resultat och för de individer som dessa verksamheter engagerar, (ii) det saknas text kring hur det är möjligt att förhålla sig till forskning eller forskningsliknande verksamhet då flera intressenter kan vara inblandade och vilka konsekvenser dessa olika intressenter kan ha rörande utkomsterna av dessa verksamheter. Vi vill därför uppmana Vetenskapsrådet att skyndsamt tillse att en etisk kodex för denna typ av forskning tas fram.

Stockholm 2020-11-05

Undertecknat av

Susanna Leijonhufvud, PhD Musikpedagogik Lektor vid Stockholms Musikpedagogiska Institut, SMI susanna.leijonhufvud@smi.se

Anna Backman Bister, PhD Musikpedagogik Lektor vid Kungl. Musikhögskolan anna.backman-bister@kmh.se

Annika Falthin, PhD Musikpedagogik Lektor vid Kungl. Musikhögskolan annika.falthin@kmh.se

Johan Nyberg, PhD Musikpedagogik Lektor S:t Eriks gymnasium, Stockholms stad johan.nyberg@edu.stockholm.se

Mikael Persson, PhD Musikpedagogik Lektor vid Stockholms universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik mikael.persson@edu.su.se

Bilaga 2

Checklista etiska riktlinjer Stockholm Teaching & Learning Studies (STLS)

Varje person som deltar i forskning inom STLS ska i samband med projektstart ta del av denna checklista för hantering av forskningsetik inom STLS forskningsprojekt och förbinder sig att följa dessa.

Viktigt att tänka på vid samtycke/medgivande

- För elever under 15 år behövs samtycke från samtliga vårdnadshavare.
- Från 15 år får elever själva ge sitt samtycke.
- Samtycket ska tydligt beskriva: vad studien handlar om, studiens syfte, beskrivning av urval för deltagare, vilken metod som kommer att användas och vad det innebär för engagemang och tidsåtgång för deltagande, beskrivning av hur det insamlade materialet kommer att bearbetas och redovisas och uppgifter om lagring. Informanterna ska få så fullständig information som möjligt för att kunna besluta om samtycke.
- Det ska tydligt framgå vad samtycket innebär i blanketten (vid själva kryssrutan).
- Om materialet ska användas till något annat än vad som informerades om i samtyckesblanketten måste ett nytt samtycke upprättas.
- Eleverna och vårdnadshavare ska informeras om att deras deltagande i studien är frivilligt och att de när som helst kan avbryta sitt deltagande utan närmare motivering.
- För att minska identifierbarheten av eleverna bör inte samtycket innehålla namnet på skolan/kommunen som deltar i studien.
- Elever och vårdnadshavare ska informeras om rätten att få ta del av de uppgifter om personen som hanteras i studien och vid behov också få eventuella fel rättade. I samtycket ska därför kontaktuppgifter till projektets ansvariga, huvudmannen samt dataskyddsombudet hos ansvarig forskningshuvudman (för FoU-projekt är det skolhuvudmannen som är forskningshuvudman och för ramprojekt är lärosätet). Se kontaktuppgifter nedan.
- Hantering av personuppgifter sker med stöd av samtycke. En personuppgift är varje upplysning som avser en identifierad eller identifierbar fysisk person. Avgörande är att uppgiften, enskilt eller i kombination med andra uppgifter, kan knytas till en levande person. Det som enligt den nya lagen (EU:s dataskyddsförordning 2016/679, GDPR) räknas som personuppgifter är fotografier, videofilmer och ljudinspelningar där det går att identifiera en enskild person, i det här fallet en elev (även om inga namn nämns). Även information som har kodats, krypterats eller anonymiserats men som kan hänföras till en fysisk person med hjälp av kompletterande uppgifter är personuppgifter.
- Elever och vårdnadshavare ska också informeras om att om rätten att lämna in ett klagomål till Datainspektionen om behandlingen av personuppgifter inte följer dataskyddsförordningen.

- Risken för underminering av samtycke behöver övervägas i alla projekt som involverar lärarens egna eller kollegors elever. Ett underminerat samtycket innebär att frivilligheten i elevernas medverkan kan ifrågasättas.
- Även forskande lärare ska informeras/tillfrågas om samtycke.
- Mall för samtyckesblanketter tillhandahålls av STLS.

Hantering av material

- Kodnyckel (kopplar tilldelade pseudonymer till deltagarnas riktiga namn) ses som personuppgiftsbehandling och bör undvikas. I förekommande fall ska kodnycklar och liknande endast skrivas på papper (d.v.s. det får inte finnas någon digital kopia) och den ska förvaras i ett låst utrymme.
- Det är inte möjligt att utlova att insamlat material inte kommer att lämnas ut. De arkiverade samtyckesblanketterna och datamaterialet lyder under offentlighetsprincipen. Om någon begär ut en allmän handling eller en uppgift i datamaterial ska dock alltid en sekretessprövning begäras för att se om hela handlingen eller delar av den bör/kan lämnas ut. Kontakta STLS vetenskapliga ledning för råd och stöd om detta i förekommande fall.
- All insamlat datamaterial inklusive samtycken lämnas till STLS nätverksledare för arkivering. Primärdata och redigerade data ska lagras i en (molnbaserad) lagringsyta hos skolhuvudmannen/Stockholms universitet. Lagringsytan ska ha åtkomststyrning och händelseloggning. Lagringsytan ska genomgå backup kontinuerligt.
- Projektets egna kopior av samtycken ska förvaras inlåst och separat från övrigt insamlat material.
- Efter 10 år får materialet förstöras.

Hantering av personuppgifter

- Ansvarig för personuppgifterna är skolhuvudmannen och Stockholms universitet.
- All personuppgiftsbehandling kräver en rättslig grund. Ett exempel på en rättslig grund är samtycken/medgivanden.
- Personuppgifter ska inte lagras i onödan.
- Det är förbjudet att behandla känsliga personuppgifter utan etikprövning. Känsliga personuppgifter avslöjar ras¹ eller etniskt ursprung, politiska åsikter, religiös eller filosofisk övertygelse, medlemskap i fackförening samt personuppgifter som rör hälsa eller sexualliv. Om ett projekt kan tänkas beröra känsliga personuppgifter ska en etikprövning av forskningsprojektet göras hos Etikprövningsnämnden. Om detta behövs ska STLS vetenskapliga ledning kontaktas för vidare stöd.

¹ I svenska lagar används inte längre ordet ras. I dataskyddsförordningen (EU 2016/679) används dock ordet men det står också att det inte innebär att EU godtar teorier om att det skulle finnas skilda människoraser.

Erkännande av övriga medverkandes insatser i forskningsprojektet

- Vid publicering av resultat från studien ska övriga medverkande forskare inom projektet alltid tillfrågas/informeras före och ges tillbörligt erkännande för sina insatser (till exempel i form av s.k. acknowledgement eller medförfattarskap).
- Vid publicering ska även nämnas att projektet har genomförts inom ramen för och med stöd av STLS.

Kontaktuppgifter ansvariga dataskyddsombud

FoU-projekt

Stockholms stad: Johan Adolfsson, dataskyddsombud.utbildning@stockholm.se

Botkyrka kommun: Hacina Reienskiöld, dso.uf@botkyrka.se

Nacka kommun: dataskyddsombud@nacka.se

Kunskapsskolan: Annelie Fredsberg, annelie.fredsberg@kunskapsskolan.se och Mathias Ljungström, mathias.ljungstrom@kunskapsskolan.se

Fryshuset: dataskyddsteam@fryshuset.se

Ramprojekt

Stockholms universitet, Benita Falenius, e-post: dso@su.se och telefon 08-16 41 91.

Övriga frågor

Vid frågor eller behov av stöd kontakta respektive nätverk/nätverksledare eller STLS vetenskapliga ledning docent Maria Andrée maria.andree@mnd.su.se, docent Viveca Lindberg viveca.lindberg@hds.su.se eller docent Jenny Rosén jenny.rosen@isd.su.se.

Bilaga 3

Intyg om att följa STLS etiska riktlinjer vid medverkan i forskningsprojekt inom STLS

- Jag har tagit del av ovanstående riktlinjer om hantering av forskningsetik inom STLS forskningsprojekt och förbinder mig att följa dessa. Jag behåller en kopia av riktlinjerna.

Namnunderskrift: _____

Namnförtydligande: _____

Ort & datum: _____

Bilaga 4

Information angående filminspelning av ULF-projekt

Vi i projektledningen för ULF, praktiktäna forskning, vill spela in en kort film från just ert forskningsprojekt. Projektet är väldigt intressant att kommunicera, samtidigt som vi vill ta största hänsyn till de etiska aspekter som filmning innebär.

Det första vi vill försäkra er om är att all den data som samlats in i forskningssyfte även fortsatt kommer vara helt konfidentiell, och ingen person som inte känner sig bekväm med att medverka i detta filmsammanhang kommer behöva vara det.

Att spela in korta filmer från ULF-projekt visar hur dessa praktiktäna forskningsprojekt i samverkan mellan skolan och forskningen gynnar barn och elever genom att skolans vetenskapliga grund stärks. Enligt regeringsbeslutet om ULF skall resultat och modeller som används i arbetet med ULF-avtal på ett lättillgängligt sätt spridas till andra lärosäten, skolhuvudmän och andra som kan ha intresse för eller nytta av resultaten av försöksverksamheten. Att kommunicera allt det goda arbete som görs i ULF projekt ökar också möjligheterna för att allmänheten, lärare, huvudmän, forskare, och politiker får exempel på hur praktiktäna forskning kan se ut.

De korta filmerna visar tillsammans på den bredd som finns när det kommer till ULF-projektens forskningsområden, processer och samarbetsformer. Filmerna kommer visas dels på ett webinarie där viktiga aktörer inom akademien, skolväsendet och politiken deltar. Filmerna kan också komma att användas för att kommunicera ULF-projekten via bland annat Göteborgs universitets hemsida och nationella hemsidan www.ulfavtal.se.

Vi hoppas att ni känner er bekväma med att dessa kortare filmer spelas in och att ni tycker att kommunikationen kring ULF är lika viktig som vi gör.

Har ni frågor om filmningen kontakta gärna Cecilia Floris, kommunikatör ULF-avtal i Göteborgsregionen, Cecilia.Floris@gu.se Eller någon av oss i projektledningen.

Med vänlig hälsning/

Projektledningen för ULF-avtal inom Göteborgsregionen:

Magdalena Taube, Göteborgs universitet, magdalena.taube@gu.se

Malin Johansson, Göteborgsregionen, malin.johansson@goteborgsregionen.se

Mats Widigson, Göteborgs stad, mats.widigson@educ.goteborg.se

Bilaga 5

Göteborgs Universitet/Sahlgrenska Akademin

Bilaga 2 till fakultetsstyrelsens protokoll 2020-01-29, §11, Sid 1/4

Vetenskapligt arbete under Sahlgrenska akademins utbildningar på grundnivå och avancerad nivå: rutiner avseende etisk prövning och avancerad nivå: rutiner avseende etisk prövning

A. Övergripande principer

1. Regeringen förutsätter ”... att arbeten som utförs av studenter inom ramen för högskoleutbildning på grundnivå eller på avancerad nivå bedrivs under etiskt säkerställda och trygga former. Detta ansvar ligger på utbildningsanordnaren. (Prop. 2007/08:44, sid. 20).
2. Att studentarbeten inom Sahlgrenska akademien SA, genomförs under etiskt säkerställda former säkerställs bland annat genom etisk granskning av studentarbeten som berör människa eller djur.
3. För studentarbeten som berör människa eller djur men som inte omfattas av EPL och/eller Djurskyddslagen ska – med undantag för arbeten enligt A. 5 – etisk granskning utföras av prefekt/avdelningschef alternativt verksamhetschef inom sjukvården inom sjukvården.
4. För studentarbeten som berör människa ska den etiska granskningen avse sådan verksamhet som beskrivs i Etikprövningslagen (EPL), § 3 och § 4 (Se bilaga 1).
5. De studentarbeten som inte behöver en formaliserad etisk granskning omfattar
 - a. Litteraturstudier
 - b. Arbeta som inte innefattar human vävnad och inte heller innefattar djurexperimentella metoder, exempelvis in -vitro -försök avseende olika kemiska substansers stabilitet och olika substansers påverkan på bakteriers tillväxt.
 - c. Arbeta, t.ex. metodutveckling, som utförs på redan tillvaratagen vävnad vilken inte kan härledas till en enskild individ och som inte förutsätter ingrepp, t.ex. blodprovstagning.
 - d. Arbeta som redan omfattas av tidigare etikgodkännande. Detta gäller även arbeten som initieras av den projektansvarige och omfattas av tidigare godkännande, men där man i projektplanen inte specificerat att vissa delar kan komma att genomföras som studentarbete.

Tidigare ULF Spaningar

ULF Spaning NR 1 (2019-08-21)

Några nedslag rörande: Parternas ställningstaganden kring forskning; Riktade statsbidrag (inkluderar 4 bilagor)

ULF Spaning NR 2: (2019- 09- 24)

Några nedslag rörande: Finansiering av praktknära forskning; Utbildningsvetenskapliga kommittén i statliga dokument; Skolforskningsinstitutets tillblivelse. (1 bilaga i separat dokument).

ULF Spaning NR 3: (2019-11-24)

Några utdrag från inspel till Forskningspropositionen 2020-2024 där frågor lyfts med bäring på ULF från: Forskningsfinansiärer; Lärosäten; Andra myndigheter, finansiärer; Andra intressenter. (3 bilagor i separata dokument).

ULF Spaning NR 4: (2020-01-08)

En första kartläggning av befintlig verksamhet inför kommande ställningstaganden rörande: Regioner; Roller; Resurser. (2 bilagor i separat dokument).

ULF Spaning NR 5: (2020- 09)

Bakgrundsmaterial till förslag kring olika typer av kombinationstjänster som kan möjliggöra att vara **Lärare – Utbildare - Forskare²- i en befattning?!**

² Jfr SOU 2004:42 *Lärare, forskare och läkare – tre kompetenser i en befattning.*